

МОЖЛИВІСТЬ ЗБРОЙНОГО ЗАХИСТУ СПІВВІТЧИЗНИКІВ ЗА КОРДОНОМ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

*Габрелян Г. В.,
студентка 4 курсу відділення міжнародного права,
Інститут міжнародних відносин
КНУ ім. Тараса Шевченка*

У міжнародних відносинах давно склалася практика застосування державами збройної сили для захисту своїх громадян за кордоном. Разом з тим, з другої половини ХХ століття питання правомірності подібних дій залишаються предметом суперечок і розбіжностей серед юристів і політичних діячів. В останній час, на фоні фактичної анексії Криму Російською Федерацією інтерес до даної проблеми набув особливої гостроти. Сама міжнародна стабільність, в якій світова спільнота довіго існувала, безумовно, була підставлена під сумнів. Збройний захист співвітчизників все частіше стає формальним приводом для початку військової агресії.

Стан наукової розробки. Проблематику міжнародно-правової обґрунтованості збройного захисту співвітчизників за кордоном розробляло багато як вітчизняних так і закордонних дослідників, таких як К.В. Степаненко, Л.Н. Тарасова, О.М. Бандурка, В. Г. Поліщук, І.О. Забелло, В. Басик та ін. Однак актуальність даної тематики, що зростає, зумовлює проведення нових досліджень.

Метою даної статті є дослідження міжнародно-правового обґрунтування можливості збройного захисту співвітчизників за кордоном.

Забезпечення прав людини та громадянина за кордоном у світовому масштабі породило самостійну політичну культуру, систему правил, особливості здійснення цього процесу в іноземних країнах, де за роки становлення власної державності та утвердження демократичних засад існування виникли певні принципи захисту своїх громадян за кордоном.

Зважаючи на історичну практику, специфіку законодавства, особливості діяльності органів державної влади та інші фактори, умовно виділяють дві концепції забезпечення країнами світу прав і свобод співвітчизників за кордоном [1, с. 78].

Перша концепція характеризується застосуванням мирних, дипломатичних заходів з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина за межами держави власного громадянства. До прихильників цієї моделі можна зарахувати більшість демократичних держав світу. Для більш ефективного захисту прав власних громадян за кордоном на національному рівні виробляються та застосовуються певні заходи за такими напрямками:

- 1) створення в системі органів державної влади спеціального органу щодо забезпечення прав співвітчизників та громадян країни за кордоном;
- 2) розробка правових і організаційних засад діяльності дипломатичної та консульської служби;
- 3) прийняття спеціальних програм відносно забезпечення прав співвітчизників та громадян держави за кордоном;
- 4) професійні та ефективні дії за кордоном консульських установ щодо забезпечення прав і свобод особи.

Друга концепція, яку можна назвати радикальною, полягає, насамперед, у військовому втручанні країни в процес захисту прав власних громадян, які перебувають за межами держави свого громадянства і потребують допомоги. Впевнено до прихильників цієї концепції можна зарахувати такі країни, як США, Росія та Ізраїль. У цьому плані слід згадати військові операції за участю цих держав, які в тій чи іншій мірі торкалися проблеми захисту власних громадян [1, с. 78].

Важливим елементом даної концепції є правовий статус громадян, що потребують захисту. Держава має право посилатись на самооборону і здійснювати збройний напад на іншу країну для захисту своїх громадян. У цьому полягає відмінність аналізованої концепції від концепції гуманітарної інтервенції, під якою слід розуміти застосування збройної сили однією державою або групою держав проти іншої держави для захисту прав людини громадян цієї країни, тобто захисту прав населення на території іншої держави без згоди останньої. До того ж гуманітарна інтервенція без мандату РБ ООН суперечить принципу заборони застосування сили чи погрози силою, закріпленому у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, оскільки останній має загальний характер та охоплює будь-яке застосування сили, незалежно від тривалості, інтенсивності та намірів. Це підтверджує буквальне, системне та телеологічне тлумачення цього положення. Неавторизована гуманітарна інтервенція не може бути виправдана також в рамках винятків передбачених Статутом ООН [2].

Натомість, збройний захист співвітчизників за кордоном часто здійснюється без мандату РБ ООН.

Сучасна історія рясніє прикладами використання державами військової сили для захисту своїх співвітчизників, що проживають за кордоном. Звичайно, не можна не визнати, що часто доктрина захисту своїх громадян служила державам лише приводом для досягнення певних економічних і політичних цілей. У цьому контексті дуже показовий прецедент Дона Пасіфіко, фінансиста, який проживав в Греції і мав британське підданство. Після того як в квітні 1847р. його будинок в Афінах був розграбований натовпом греків, він пред'явив претензії грецькому уряду, вимагаючи відшкодування збитків. Уряд Великобританії підтримав Дона Пасіфіко і використовував цей факт як привід для блокади грецького порту Пірею в цілях встановлення англійського панування в Греції.

Разом з тим, незважаючи на всілякі зловживання, доктрина, яка передбачає право держави на збройний захист своїх громадян, що проживають за кордоном, протягом довгих років залишається вельми відомою. У новітній історії держави здійснили ряд

збройних операцій з порятунку своїх співвітчизників, що знаходяться в небезпеці за межами національних кордонів.

Однак при цьому право на збройний захист своїх громадян, що проживають за кордоном, формально не є закріпленим в міжнародних документах, знаходячи своє вираження лише в національному законодавстві.

Так, Конституцією України передбачено, що права людини і громадянина мають бути захищені не лише в державі, а й поза її межами. Захист прав українських громадян за кордоном забезпечує ст. 25 Конституції України [3]. При цьому не уточнюється, у якій формі проводиться такий захист.

Такимчином, формально наша держава має правові підстави для використання всього арсеналу засобів, у тому числі й застосування збройної сили для захисту своїх громадян, оцінити застосування сили для захисту громадян за кордоном.

Традиційно це право держави розглядається в якості форми самооборони тими державами, які є прибічницями цієї практики. Так, Статут ООН допускає три випадки правомірного застосування збройної сили в міжнародних відносинах:

- 1) у рамках індивідуальної чи колективної самооборони на підставі ст. 51 Статуту ООН;
- 2) у межах колективних заходів примусового характеру (ст. 41 та ст. 42 Статуту ООН) у разі встановлення Радою Безпеки факту загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39 Статуту ООН);
- 3) у рамках заходів проти ворожих держав (ст. 107 та ст. 53 Статуту ООН) [2].

Отже, Ст. 51 Статуту ООН підтверджує невід'ємне право держав на індивідуальну або колективну самооборону у відповідь на збройний напад [2]. Однак виникає питання: чи може порушення прав співвітчизників за межами території держави розглядатися як збройний напад на державу і чи є це підставою для застосування збройної сили на їх захист? Ні в Статуті ООН, ні в «Визначенні агресії», прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН в 1974 році [4], про це йдеться.

У Статті 51 Статуту ООН йдеться про збройний напад на члена ООН. При цьому Статут не передбачає ніяких додаткових

обмежень, будь то місце вчинення або масштаби збройного нападу. Оскільки населення є невід'ємною частиною інституту державності (державність – це фактично реалізовані ідеї та погляди населення на державу), збройний напад на громадян держави за кордоном можна вважати тотожним застосуванню сили проти самої держави.

Держави досить часто при застосуванні сили у міжнародних відносинах посилались на зазначені вище положення ст. 51 Статуту ООН [2]. В окремих випадках правомірність такого силового самозахисту була досить сумнівною. Так, сумнівно виглядає й російсько-грузинський конфлікт 2008 року. Слід відзначити, що загальний баланс оцінок міжнародної спільноти в ході війни склався на користь грузинської сторони. Це можна простежити з рішень ООН, яка відхилила пропозицію Росії з відповідною заявою щодо Грузії як агресора. Провідні країни ЄС, наприклад, Франція, Німеччина, Польща засудили військові дії Росії. Грузинська сторона та представники наукових і політичних кіл Заходу у своїх дослідженнях підкреслювали, що на Кавказі мало місце порушення територіальної цілісності держави і, можливо, навіть спроба повалення демократично обраної влади [6].

Комісія Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) висловила думку, що уряди Росії та Грузії несуть рівну відповідальність за військові дії 2008 р., а також, що обидві сторони не зробили достатніх зусиль, щоб запобігти війні. Саме такі висновки містяться у доповіді глави спецкомісії ПАРЕ Люка ван дер Бранде від 29 вересня 2008 р. Схожу позицію зайняв Міжнародний суд ООН, який закликав Росію та Грузію взяти на себе відповідальність за те, що відбулося і зробити все можливе для усунення наслідків конфлікту [6].

Ще більш сумнівним в очах світового співтовариства було захоплення Криму Російською Федерацією, яка посилалася при цьому на рішення Міжнародного суду ООН щодо Косова та необхідність захисту російськомовних мешканців Криму. Генеральна Асамблея ООН у своїй Резолюції чітко підтримала територіальну цілісність України [7]. Провідні країни світу засудили російську агресію [8].

Положення статті 51 використовувалися й при обґрунтуванні окремих військових операцій, пов'язаних із порятунком власних громадян за кордоном.

Такі заходи, як правило, проводяться під час громадянських воєн та у випадку захоплення заручників терористами, в результаті чого виникає загроза життю та здоров'ю людей і постає об'єктивна необхідність вжиття відповідних заходів з боку країни громадянства з метою усунення небезпеки та порятунку осіб. Такі заходи характеризуються певними особливостями:

- 1) рятувальні операції здійснюються на користь власних громадян; кількість осіб, заради яких у першому випадку здійснюються втручання, є незначною;
- 2) тривалість порушення територіального суверенітету держави, яка має місце при рятувальній операції, є обмеженою у просторі та часі;
- 3) рятувальна операція має на меті усунення небезпеки та евакуацію власних громадян;
- 4) такі рятувальні акції можуть здійснюватись як за наявності такої згоди (наприклад, у Сьєрра-Леоне (1996) чи в Албанії (1997)), так і без згоди держави - об'єкта інтервенції (наприклад, в Уганді у 1976 р.).

Як відзначає В.М. Репецький, деякі автори розглядають інтервенцію з метою порятунку власних громадян як підвид гуманітарної інтервенції або, за умови надання згоди з боку країни перебування на проведення такої операції, - гуманітарну інтервенцію [5].

Незважаючи на наявність різних позицій та випадків зловживань, при короткотривалому, пропорційному та локальному характері військової операції з метою порятунку власних громадян за кордоном такі заходи здебільшого розглядаються світовим співтовариством як правомірне явище.

Висновки. Таким чином, питання про правові підстави захисту співвітчизників за кордоном вимагає концептуального опрацювання. Слід враховувати, що дії держави, що застосовують силу, виправдані виключно в тих випадках, коли вони робляться з метою захисту співгромадян, припинення порушень і відновлення порушених прав і законних інтересів. Ці дії не по-

винні виходити за межі безпосереднього захисту, використовуватися для анексії нових територій, повалення влади в іншій країні або зміни її політичного ладу. Дотримання даних умов зможе гарантувати законність застосування військової сили державою з метою захисту своїх громадян за межами національної території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степаненко К. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / К. В. Степаненко; Дніпропетровський державний ун-т внутрішніх справ. – Д., 2009. – 228 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України, 1996. - № 30. - Ст. 141.
4. Определение агрессии. Резолюция, принятая I сессией Генеральной Ассамблеи ООН, 14 декабря 1974 г. // Действующее международное право. В 3-х томах. Составители Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. Том 2. — Москва: Издательство Московского независимого института международного права, 1996. — С. 199—202.
5. Міжнародне публічне право: Підручник. — 2-ге вид., стер. Затверджено МОН / За ред. В.М. Репецького. — К., 2012. — 437 с.
6. Данилюк К. Російсько-грузинська війна 2008 р.: реакція світової спільноти та геополітичні наслідки / К. Данилюк [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.eprints.oa.edu.ua.
7. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН A/RES/68/262 о територіальній цілостності України [Електронний ресурс] - Режим доступу:

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/273/46/PDF/N1427346.pdf?OpenElement>.

8. На Радбезі ООН світові лідери засудили дії Росії у Криму [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ukrstream.tv/ru/timeline/entry/733#.Uz8jL1eeg9k>.

Керівник: Ржевська Валентина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка